

GJUROV ALEXANDER*

Kétszáz éve született Frivaldszky Imre, Magyarország és Bulgária úttörő természettudósa

A sors nem mindig kifürkészhetetlen, különösképpen kezdetének kezdetén, ez sokszor bebizonyosodott **Frivaldszky Imrénél**. A Zemplén megyei Bacsón (ma Bačkov Szlovákiában) második és egyben utolsó fiúként született 1799. február 6-án. Édesapja, **István**, megyei törvényszéki ülnök és a nagyszalutnyai báró **Fischer** családjának jogügyi ügyvivője (emiatt is hamarosan beköltöztek Sátoraljaújhelyre), édesanyja pedig eme nemes família egyik sarja. Igaz lehet, hogy Frivaldszky Imre életét ezek predesztinálták inkább, származása és gyermekkori környezete meghatározó maradt mindig és gyűjtő-, kutatómunkájában számos lehetőséget biztosított. Az állítás egy sor ténnyel alátámasztható, s mindenekelőtt a szülők családjainak genealógiájával, amellyel eddig csupán **Nagy Iván** foglalkozott a múlt század derekán, s éppen ezért nem mondható teljesnek.

Frivaldszkyék – János személyében – korábban nyerték nemességüket, mint a Fischer család, címeres levelüket 1583-ban **I. Rudolf király** adta, négy évvel később pedig – csak a pápától avagy a királytól adományozható – kiváltságokat biztosító oklevelet, ezen belül hűbérturkot is kaptak. Trencsén (ma Trenčín Szlovákiában) vármegyéből származnak, ahol található Frivald (ma – Trszena és Frivald egyesülése után – Rajecká Lesná Szlovákiában). A XVIII. században a család ketté vált – az egyik része Trencsén vármegyében maradt (az ezen ágból származó **Frivaldszky János** 1846-ban elkísérte nagybátyját, Imrét az ötödik expedíciójára Bulgáriába és a Balkán-félszigetre), a másik ág Zemplén vármegyében telepedett le.

Fischerék bárói címét **I. Lipót király** adományozta 1692-ben, mégpedig **Fischer Mihálynak**, a Magyar Királyi Kamara, azaz az **I. Ferdinánd király** által Budán fölállított, majd három évvel később Pozsonyban újjászervezett pénzügyi- és gazdaságigazgatási központi hivatal Szepes vármegyei igazgatójának, egy évvel később pedig bacsói uradalma pallosjogot kapott, vagyis a halálbüntetés kiszabására kiterjedő joghatóságot. Fia **József báró**, **Perényi Erzsébetet** vette feleségül, a frigyből István, majd Imre született, szintén Bacsón. István 1807. szeptember 18-án lett egri püspök, belső titkos tanácsos és Heves megye főispánja. Imre pedig 1810-től haláláig császári és királyi tanácsos volt, 16 szepesi város, valamint Ólubló és Podolin (ma Stará L'ubovna és Podolinec Szlovákiában) kamarai uradalmak királyi igazgatója. Eme keretek között mozgott Frivaldszky István jogi képviselője és munkája. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy valamikor később báró **Fischer Lajos**, a 6. Württemberg-huszárezred cs. és kir. főhadnagya, Frivaldszky Imre példáját követte, mint Afrika-kutató hírnevet szerzett magának.

* 1116 Budapest, Bükky u. 28.

Mondhatni, Frivaldszky Imre sem kerülhette sorsát, hiszen azt két esemény visszavonhatatlanul eldöntötte. **Kitaibel Pál** (1757–1817), a Kárpát-medence természettudományi Kolumbusza, gyűjtőútjai során 1814-ben eljutott Sátoraljaújhelyre, s ott időt szakított, hogy meglátogassa egyik rokonát, aki nem volt más, mint Frivaldszky Imre édesanyja. Szinte fátumszerűen az akkor tizenöt éves fiú ezt az évet szüleinél töltötte, mert az egri Foglár-féle Intézet, ahova járt, nemcsak túl szigorú volt, hanem elítélendő módon szűkös táplálkozást is biztosított növendékeinek, így sátoraljaújhelyi diákja is gyengélkedett, meg kellett otthon erősödnie. Kitaibel Pál magával vitte a fiút hegyaljai gyűjtőútjaira, s biztos állítható, hogy Frivaldszky Imrében a természet iránti szeretet és érdeklődés addig csak pislákoló zsarátnoka lángra lobbant. Ugyancsak 1814-ben a Hegyalját bejárta **Sadler József** (1791–1849), a pesti egyetem vegy- és növénytani tanszékének tanársegédje, később professzora, aki emellett múzeumi őr is lett. A növényfajok és ásványok gyűjtésére szintén magával vitte Frivaldszky Imrét.

Alig két évnél valamivel többet kellett várni, hogy bebizonyosodjon a fiatalember elhatározásának a megmásíthatatlansága. Miután – ahogyan akkor mondták – bölcséleti tanulmányait Kassán elvégezte, 1816-ban Frivaldszky Imre a pesti egyetemen orvostanhallgató lett. Ez a pálya ebben az időben nem volt teljesen veszélytelen, hiszen sok betegség és járvány gyógyulási módját még nem ismerték, s talán ezért, amikor a 43 fiatalember elkezdte orvosi tanulmányait, fogadást kötöttek, hogy legalább ötven lemorzsolódnak közülük egészségügyi okok miatt. Az utóbbiak „listáján” Frivaldszky Imre került élre, s habár néhány ízben valóban komolyan meg is betegedett, a kezdeti jóslat nem vált be. Ebben a betegségek elleni küzdelemben kétségtelenül sokat segített a folytonos mozgás a szabadban, a természetben, edzette az amúgy gyenge testfelépítésű Frivaldszky Imrét. Már az első évfolyam elvégzése után, 1817 nyári szünetében a fiatalember bejárta és tanulmányozta a Kárpátokat, ezt a következő évben folytatta. Itt megint egy külső körülmény is szerepet játszott: ennek előtte hat évvel, 1812-ben a svéd botanikus, **Gustav Wallenberg** szintén bebarangolta ezt a régiót, jelentős segítséget kapott a helybeli kutatóktól is, ennek eredményeként latin nyelven megjelent a „*Flora Carpathorum principalium*” c. monográfiája, s az akkori tudóstársai szerint „*alig volt a későbbi években az utána következő fűvészek által egy növény feltalálható, melyet Wallenberg fel nem talált, és munkájában le nem írt*”. Frivaldszky Imre nagyon jól ismerte ezt a munkát, kétségtelen ez adott neki indítást, hogy ő is induljon útra, mert meg volt győződve: sikerül majd neki is újat felfedezni. Végigjárta Nógrád, Gömör és Torna vármegyéket, Aggteleket, majd Késmárkon (ma Kežmarok Szlovákiában) keresztül eljutott a Tátrába, ahol szeptember 6-án **Specz Rudolf** évfolyamtársával a Lomnici csúcsra is felment. A következő nyári szünetben Frivaldszky Imre ismét úton volt, most a Mátrába, 1820-ban pedig újabb területek „meghódításával” folytatta munkáját, ezúttal Mehádia (ma Romániában) és a bánági havasok voltak soron. Ott – annak ellenére, hogy nem ő volt az első – sikerült olyan igen jelentős kollekcióval gazdagítani gyűjteményét, amely számos s nem egy esetben ritka, e vidékre jellemző növényfajokból, hüllőkből, puhányokból és ritkább fajú rovarokból állt.

Ez esetben a fölsorolás messze nem öncélú, hiszen ezen kutatások tapasztalatai kettős „átírányítást” eredményeztek Frivaldszky Imre további tudományos munkájában. Az alapvető okot talán legjobban **Szinnyei József** (1830–1913) érezhette meg, mert Frivaldszky Imre életrajzába a következő sorokat szötte be: „*Az első 10 évben túlnyomólag a hazai viránynak élt, az ország minden nevezetesebb vidékét beutazta s jelentékeny növénygyűjteményt szerzett. Miután tapasztalta, hogy a természetrajz ezen ága több hazai tudós által buzgón felkaroltatott, a természettudomány oly ágát vette vizsgálat alá, mely akkoriban hazánkban csaknem egészen parlagon hevert, t. i. az állattan, leginkább pedig a pikkely- és téhelyröptűeket (entomológia).*” A kutatási „műfajcsere” és az úttörő szerep vállalása mellett világosan kirajzolódik a második „átírányítás”, a terepcsere is, ami egyben magyarázata a Frivaldszky Imre által szervezett és 1833-ban kezdődött hat külföldi expedíciónak, ezek közül Bulgáriába is, valamint sajátos bulgáriai „búcsúlátogatásának” halála évében, 1870-ben. A motiváció több, mint egyértelmű: a hazai kutatások képletesen szólva – kútjait – kimerítették, újat csakis a határokon túl lehet felfedezni.

Frivaldszky Imre életében az események fölgyorsultak: 1821-ben elvégezte orvosi tanulmá-

nyait, majd az első szigorlatot letette, a második előtt pedig hazautazott Sátoraljaújhelyre és pihe-nésként tovább kutatta Hegyalja flóráját és faunáját. Közben **József főherceg** (1776–1847), Magyarország nádora és a nemrég megnyitott Nemzeti Múzeum pártfogója – miután Frivaldszky Imre 1822. augusztus 27-én írásbeli, majd a következő napon szóbeli vizsgát tett – kinevezte segédőrnek a természetrajzi osztályon. Fél év múlva, 1823. március 24-én a fiatalembert orvostoktorrá avatták a pesti egyetemen, s bármennyire is furcsa, ezzel az orvosi pálya egyszer s mindenkorra véget is ért.

Egy ilyen „radikális” lépésnek majdnem tökéletes magyarázatát **Nendtvich Károly** (1811–1892) akadémikus, kémikus és műegyetemi tanár, Frivaldszky Imrét személyesen és jól ismerő tudós adja: *„Midőn a fiatal ember nemes vágyaitól vezéreltetve oly pályára lép, melyre eddig előtte senki nem lépett; midőn jövőendő működésére oly tárgyat választ, mely a közönség előtt nagyobb részt ismeretlen; midőn oly tudománynak szenteli életét és tehetségét, melyet kortársai inkább csak időtöltésnek és szórakozásnak, mint tudománynak és komoly foglalkozásnak tekinteni hajlandók: akkor idegenkedve tekintünk az ilyen ifjúra, törekvéseit tévesztett cél felé fordítottak tartjuk és sajnálkozással nézünk jövőendője elébe, midőn hajlamai oly pályára vitték, mely komoly emberi foglalkozáshoz nem méltó célra vezet. Ekként ítéltettek Frivaldszky Imre kortársai azon szándéka felett, midőn ő az orvosok sokat jövedelmező és sok előnyökkel kecsegtető pályájától eltérve, arra határozza el magát, hogy ismeretlen hazánkat természettudományilag kutassa, és megismertesse részint saját polgáraival, részint a tudni vágyó külfölddel.”* A magyarázat azért majdnem tökéletes, mert Nendtvich Károly olyasmiről nem írt, ami akkor természetes volt, elhallgatása korunkban viszont hiányérzést szül, hiszen manapság az ún. újjgazdagok még nem igen hajlandók áldozni a kultúráért és a tudományért, tisztelet és köszönet a kevés kivételnek. Útjait, expedícióit Frivaldszky Imre a legtöbb esetben saját költségén szervezte és valósította meg, s ezt mi sem bizonyítja jobban annál a ténynél, hogy – miként az Új Idők Lexikona is megjegyezte 1938-ban – 1851-ben, immár, mint a Nemzeti Múzeum Természetrajzi Osztályának vezetője *„lemondott állásáról, s mint magántudós dolgozott tovább”*. Pontosan ezért tartottam elengedhetetlenül fontosnak, hogy előadásom kezdetén tisztázzam a Frivaldszky család genealógiáját, s ezzel sugallhassam a, ha nem is korlátlan, de mégis bőséges anyagi lehetőségeket, amelyek aztán párosultak a tudós állandóan növekvő erudíciójával, azon törekvésével, hogy minél több új ismerettel szolgálhasson embertársainak. Egy valamiben, azt hiszem, osztotta angol kortárs-kollégája, **Thomas Henry Huxley** (1825-1895) kiinduló elvét: *„...a tudomány azon ismerete, mely pusztán olvasás által elsajátítható, bár végtelenül többet ér, mint a tudatlanság, de mégis igen távol esik azon ismeretszerzéstől, melyet a közvetlen szemlélés nyújt...”*

Frivaldszky Imre hat, néha évekig tartó expedíciót szervezett a Balkán-félszigeten és Kis-Ázsiában (1833, 1834, 1841, 1845, 1846, 1870), s ezzel hazai és nemzetközi elismerést vívott ki magának. Az első bulgáriai tanulmányút beszámolója után 1833. november 15-én a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta (majd 1838 szeptember 7-től rendes tag). Sajnálatos módon erre konkrét utalás, vagy inkább összegzés csak az *Új Idők Lexikonában* lelhető föl: *„A mai Bulgária legnevezetesebb növényeinek felfedezése és elnevezése is az ő nevéhez fűződik (pl. a *Haberlea rhodopensis*).”* Ha egy kissé túlzott is a megállapítás, de igaz. Továbbá Frivaldszky Imre 1832-ben a Firenzei Tudományos Akadémia rendes tagja, majd a londoni, francia és a szcczecini entomológiai társaság tagja (1836, 1842), a fölsorolás folytatható.

Talán törvényszerűen fölvetődik a kérdés: maga Frivaldszky Imre miért nem vett személyesen részt minden expedícióban? A magyarázat kétirányú: egyfelől a hivatali teendők és családi viszonyai akadályozták ebben, másfelől – Nendtvich Károly szavai szerint – 1814-től egészen 1840-ig Magyarország szinte hermetikusan el volt zárva a külföldtől, a tudósoknak csak üggyel-bajjal lehetett egyes előre kijelölt német egyetemekre eljutni, azt is kizárólag lutheránus vagy református teológusnak. Mondhatni, hogy ha maga nem tudott menni, akkor Frivaldszky Imre igen bölcsen és szakszerűen választotta expedícióinak vezetőit – olyanokat, kiknek a személye semmit sem mondott az osztrák rendőrségnek, tehát elengedhetők külföldre, de a rájuk bízott gyűjtést maradéktalanul teljesíteni képesek.

Jelen munka terjedelme arra kényszerít, hogy jelentősége és eredményessége szempontjából három expedícióját emeljem ki: az elsőt, a másodikat és az ötödiket.

Az első expedíció célállomása Bulgária volt, vezetésével Frivaldszky Imre azon **Füle András** bízta meg, aki több, mint egy évtizeden át szolgált nála, s a növényekkel és rovarokkal már régóta dolgozott, bőségesen rendelkezett a gyűjtéshez szükséges ismeretekkel. A tudós a Magyar Tudományos Akadémián erről az útról tartott beszámolója szerint „*az utazók Belgrádban egy Filipopolba* (ma Plovdiv – A. G.) *menő karavánhoz csatlakozván ezzel Februarius 20d. 1833a. útnak indultak*”. Az időjárás miatt lassan haladtak Szófián, Pazardzsikon, Plovdivon (ott már tavasziasra fordult az idő), Sztara és Nova Zagorán keresztül egészen Szlivenig, ahova március 26-án érkeztek meg. Ez a város lett az expedíció bázisa, innen indultak gyűjtésre. Ezzel kapcsolatosan kénytelen vagyok helyreigazítani egy eléggé nagy és sajnálatos tévedést. A ma megyeszékhely bolgár város Szlivent először Isztifunos néven említették a XII. században, később pedig az elnevezése Szilimno, Szlivno, a hódítók Iszlimiére törökösítették. Frivaldszky Imrénél ez következetesen Szlivno, az utóbbit **Balázs Dénes** az 1993-ban kiadott „*Magyar utazók lexikona*” c. könyvében – számomra érthetetlen és ismeretlen okok miatt – azon Szlivnica községgel (1964-től város) azonosítja, amely észak-nyugati irányban mindössze 30 km-re fekszik Szófiától és egyáltalán nem a Balkán középső déli lejtőjén. Ez nemcsak bosszantó, de félrevezető is, pedig „csupán” el kellett volna olvasni Frivaldszky Imre 1833. november 15-én tartott – és a Magyar Tudós Társaság Évkönyveinek II. kötetében közzétett beszámolóját. A már négy évszázada oszmán hódoltság alatt sínylődő Bulgáriában egy idő múlva Füle András eltűnt, az ottani viszonyok ismeretében egyáltalán nem meglepő sem ez, sem pedig az, hogy nem találták meg soha. Kísérő társa (minden eddigi erőfeszítés ellenére nevét ma is homály fedi) azonban jelentős mennyiségű és zömében új anyaggal tért vissza, így a Nemzeti Múzeum gyűjteménye mintegy 2000 növényfajjal és 3000 rovar- és csigafajjal lett gazdagabb. Kiemelendő a Frivaldszky Imre által felfedezett, leírt és elnevezett *Haberlea rhodopensis*, azaz *Rhodopei Haberlea* (bolgárul „Родопски силивряк”), amely a bolgár veszélyeztetett növények ún. piros könyve utolsó, 1984-es kiadásában is megtalálható felfedezőjének nevével együtt. Ez egy valóban igen ritka faj (sziklás helyeken, 250-től 14 000 méterig a tenger színe fölött, bükk vagy tölgyerdők árnyékában, csak két kis régióban, a Balkán déli lejtőjén, illetve a Rodope hegység északi lejtőjén fordul elő), Bulgáriában már törvény védi. Frivaldszky Imre **Haberle Károly** (1764–1832) szeretett és tisztelt növénytani professzoráról nevezte el, a második szóban pedig jelezte megtalálási helyét. Emellett más ritka növényekkel is gazdagodott a gyűjtemény, így pl. a *kacstalan bükköny* (*Lathyrus inermis*), *répás csükküllő* (*Centaurea napulifera*) stb. A *Haberlea rhodopensis*, melynek latin elnevezése után mindig szerepel a Fri. rövidítés, azaz a felfedező Frivaldszkyé, változatlanul helyet kapott a *Bulgária flórája* c., immár negyedik kiadásban is megjelent alpműben. Számos bolgár tudós, **Borisz Szteanov**, **Nikolaj Sztojanov** és **Velcso Vele**v akadémikusok, továbbá **Pavel Vaszilev**, **Borisz Kitanov**, **Ivan Gancsev** és sokan mások külön és behatóan foglalkoztak a ritka növény ökológiai és más biológiai jellemzőivel, illetve sajátosságaival, anabiotikus aszálytűrő képességével, relikturni endémiáival stb., munkáik terjedelme megközelíti az ezer nyomtatott oldalt.

A második expedíció a berlini **Karl Hinke** vezetésével 1834-ben kezdődött el és megszakításokkal, a vezető halála miatt 1836-ig tartott. Most a kutatók bázisa Plovdiv városa volt, innen jártak a Rodope és a Rila hegységben, érintve Aszenovgrad, Szamokov és más városokat, ezek környékét. Az ott gyűjtött növények száma több, mint 1000 fajra nőtt. A Rodope-hegység északi lejtőjén fekvő és a XI. században épült Bacskovói kolostor környékén történt a *Haberlea Rhodopensis* „másodszori” felfedezése, ami magyarázata annak, hogy a bolgár szakirodalomban megtalálását 1835-re teszik, míg maga Frivaldszky Imre ennek előtte számolt be róla a Magyar Tudományos Akadémia ülésén. A látszólagos ellentmondás viszont bizonyítja, hogy mind az első, mind a második expedíciónak – a kifejezetten erős endémia ellenére is – sikerült mindkét helyen megtalálnia a ritka növényt. Rövid idő múlva Dél-nyugat Bulgáriában (ma Macedónia) folyt a munka egészen 1836-ig.

Az ötödik expedíciót már maga Frivaldszky Imre vezette és magával vitte unokaöccsét, a már említett Frivaldszky Jánost (1822–1895). Az utóbbi sorsa, pályaválasztása kísértetiesen hasonlít a nagybátyjára: megszerezte ugyan a mérnöki oklevelet a pesti egyetemen, mérnökként azonban soha nem dolgozott, és szintén természetkutató lett, a magyarországi barlangok faunakutatásának

elindítója volt. Ebben az esetben mi készítette Frivaldszky Imrét arra, hogy maga is bejárja korábbi bulgáriai expedícióinak útjait? Az annak idején ott összegyűjtött anyag gazdagsága és újszerűsége szinte kikényszerítette ezt az elhatározást, hiszen eme vidék közvetlen megismerése nagyban segíthette, illetve segítette a gyűjtemények feldolgozását.

A két Frivaldszky 1846. április 3-án kelt útra Pestről, a Duna-gőzhajózási Társulat egyik gőzösén (**gróf Széchenyi István** és **gróf Waldstein-Wartenberg János** 1830. évi al-dunai útjának köszönhetően a folyó ezen szakaszán beindult a menetrendszerinti hajózás) és eljutottak az akkor legnagyobb bolgár városba, Ruszéba.

Lóháton átszelték a Balkánt és megérkeztek Szlivenbe, ahol már több, mint tíz éve nyomtalanul eltűnt Füle András. Innen az útjuk a Fekete-tengerparti Neszebárba vezetett, ahonnan – megint lóháton – Várnába szándékoztak menni, majd hajón Isztambulba. Ebben az időben azonban **Abd al-Medzsid szultán** (1839–1861) Ruszéba utazott, emiatt a környéken az összes lovat lefoglalták, így a két Frivaldszky utazása kalandosra fordult, mert mielőst hajóra szálltak Várna felé, oly erős szél kerekedett, hogy kénytelenek voltak az Emine foknál kikötés után partra szállni. Menedéket az ottani bolgár kolostorban találtak, s ahogyan mondják, a bolgár szerzetesek a megszokott szívéllyességgel és szeretettel fogadták őket. Megjegyzendő, hogy Frivaldszky Imre, amikor írt bulgáriai expedícióiról, kutatásairól, soha, nem mulasztotta el hangsúlyozni a bolgár nép egyszerűségét és melegségét, emberiségét és vendégszeretetét. Az Emine foknál töltött három napot a két Frivaldszky további kutatásokra használta föl, aztán Várnából Isztambulba mentek, onnan Szmirnába, majd Korfu szigetét, Szicíliát és Palermót érintve hazatértek. Frivaldszky Imre – mondhatni – búcsulátogatást is tett Bulgáriában, igaz később, 1870-ben. Április 3-án Pesten hajóra szállt, Ruszéba érkezett, onnan pedig Várnába ment, majd Isztambul, Brüssza (Bursa) és Gemlik következett. Épphogy hazatért, most a Nógrád megyei Jobbágyban levő birtokára, amikor 1870. október 19-én elhunyt.

Bulgáriában és a bolgár tudomány számára Frivaldszky Imre ugyanolyan úttörő kutató volt, mint Magyarországon. Sőt, korántsem túlzás azt állítani, hogy a magyar tudós – kutatásaival, akadémiai beszámolóival – hosszú és jelentős folyamatnak, Bulgáriának és a Balkán-félsziget megalapozott és rendszeres tudományos kutatásának elindítója volt, hiszen teljes három évvel előzte meg a francia geológust, **Amy Boué-t** (1794–1881). E régió tanulmányozásának különösen nagy jelentősége volt a múlt században, mivel Európa már régóta vajmi keveset tudott róla, éppen az oly hosszú nyúlt török hódoltság miatt. Frivaldszky Imrét sokan követték, köztük számos magyar tudós is, **Kanitz Fülöp Félix**től **Strausz Adolf**ig, **Fehér Géza**ig, **Ecsedi István**ig, **Szilády Zoltán**ig és másokig. Mindenki természetesen a saját területén dolgozott. Frivaldszky Imre jelentősége még azzal is mérhető, hogy munkái megtalálhatók voltak azon **Ferdinand-Szász-Koburg-Gotha-Koháry** (1861–1948) bolgár cár (1887–1918) könyvtárában, aki, mielőtt a bolgár trónra lépett, huszárfőhadnagyként szolgált Jászberényben. Nagyanyja, **Koháry Mária Antónia Gabriella**, magyar volt, ő maga pedig fiatal kora óta tudományos alapossággal foglalkozott botanikával és entomológiával, szorgalmasan gyűjtötte a növényeket, rovarokat, állatokat a kedvenc murányi (ma Murán Szlovákiában) családi birtokától Brazíliáig. Uralkodása második évében, 1889-ben már létrehozta a cári természetrajzi múzeumot és állatkertet, ezt további természettudományos intézmények követték. Nem véletlen, hogy csupán két héttel a trónról való lemondása után, 1918. október 20-án az *Új Idők* karikatúrát közölt róla: guggol a növények között, egyik hóna alatt lepkeháló és herbárium, a másik alatt doboz, a felirat pedig „*Fejedelmi botanikus*”. Ilyen követői is voltak Frivaldszky Imre munkásságának.

IRODALOM

- Frivaldszky Imre*: Közlések a Balkán vidékén tett természettudományi utazásról. In: Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 1832–1834. II. kötet. Különlenyomatban is, 27 színezett rajzzal.
- Frivaldszky Imre*: Magyarország kőszenei: természettani s helyirati tekintetben. In: Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. 1838–1840. V. kötet.
- Frivaldszky Imre*: Természetrajzi utazás Törökországban, 22 színezett ábrával. In: Magyar orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai. 1841–1845. I. kötet.
- Frivaldszky Imre*: Javaslat a természettudományok hazánkban felvirágoztatása ügyében. Pest. 1844.

- Frivaldszky Imre*: Hazánk faunájára vonatkozó adatok és a puszta-peszéri erdő. In: Tudománytár. 1848–1859. IX. kötet.
- Frivaldszky Imre*: Jellemző adatok Magyarország faunájához. 16 kőrajzú táblával. Pest, 1866.
- Frivaldszky Imre*: A Balkán vidéken tett természettudományi utazás, Succinta diagnoses specium novarum Europaeo-Turcicarum. Kézirat. A Magyar Nemzeti Múzeum Kézirattára.
- Dr. Nendtvich Károly*: Frivaldszky Imre életrajza. Pest, 1872.
- Ferenczy Jakab Zsigmond–Danielik József*: Frivaldszky Imre, in: Magyar Írók. I. kötet. Pest, 1856.
- Szinnyei József*: Frivaldszky Imre. In: Magyar írók élete és munkái. III. kötet. Budapest, 1894. Frivaldszky Imre. In: Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet. Budapest. 1967.
- Új Idők Lexikona. 11. Kötet. Budapest. 1938.
- Alexander Gjurov*: Magyar természettudósok és műszaki értelmiségiek Bulgáriában (1830–1914), in: Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből. Budapest, 1996.
- Allodiatorisz Irma*: Frivaldszky Imre, in: Élővilág, 1963, 6. szám.
- Balázs Dénes*: Magyar utazók lexikona. Budapest, 1993.
- Kádár Zoltán–Priszter Szaniszló*: Frivaldszky Imre, in: Magyar Tudóslexikon A-tól Z-ig. Budapest, 1997.
- Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. IV. kötet. Pest. 1858.
- Rapaics Rajmund*: A magyar biológia története. Budapest, 1953.
- Szilády Zoltán*: A két Frivaldszky, in: A biológia magyar úttörői. Budapest. 1925. Frivaldszky János, in: Magyar Életrajzi Lexikon. I. kötet. Budapest. 1967. Frivaldszky János, in: Magyar Tudóslexikon. Budapest. 1997.
- Balázs Dénes*: Frivaldszky János, in: Magyar utazók lexikona. Budapest. 1993.
- Csetri Elek*: Frivaldszky János, a természettudományok hazai úttörője, in: Korunk. Budapest. 1965.
- Horváth Géza*: Emlékbeszéd Frivaldszky Jánosról, in: Akadémiai Értesítő. VIII. kötet. Budapest. 1897.
- Koch Sándor*: A magyar ásványtan története. Budapest. 1952.

- Червена книга на Н. Р. България. Том I. Растения. София. 1984.
- Николай Стоянов, Борис Стефанов, Борис Китанов*. Флора на България. II том. 4 издание. София. 1967.
- Велчо Велчев, Слави Ганчев, Павел Василев*. Еколого-биологично проучване на *Ramonda serbica* Panč и *Haberlea Rhodopensis* Friv. В: Сборник в чест на акад. Даки Йорданов. София. 1975.
- Велчо Велчев, Захари Рашев, Павел Василев*. Някои биохимични проучвания на *Ramonda serbica* Panč и *Haberlea Rhodopensis* Friv. Във връзка с изясняване на еколого-биологичните им особености. В: Известия на Ботаническият институт - БАН. XXI том. София, 1971.
- Иван Ганчев*. Анабиотична сухоустойчивост и други биологични особености на *Haberlea Rhodopensis* Friv. В: Известия на Ботаническият институт - БАН. Том I. София. 1950.
- Стефан Станев*. Към историята на българските реликтни ендеми. II. *Haberlea Rhodopensis* Friv. В: Известия на Природонаучния музей - Пловдив. II том. Пловдив. 1973.
- Александър Гюров*. Българската царска династия Сакс-Кобург-Гота-Кохари и Унгария. Истината, вече свалена от разпятието на запретата. В: Прозорец. 1994. Книжка 2.

ÖSSZEFOGLALÁS

Majdnem százharminc évvel ezelőtt, másfél évvel Frivaldszky Imre halála után, róla dr. Nendtvich Károly, az MTA tagja, kémikus és műegyetemi tanár a következőket vetette papírra: „*Midőn a fiatal ember nemes vágyaitól vezéreltetve oly pályára lép, melyre eddig előtte senki nem lépett; midőn jövőendő működésére oly tárgyat választ, mely a közönség előtt nagyobb részt ismeretlen; midőn oly tudománynak szenteli életét és tehetségét, melyet kortársai inkább csak időtöltésnek és szórakozásnak, mint tudománynak és komoly foglalkozásnak tekinteni hajlandók: akkor idegenkedve tekintünk az ilyen ifjúra, törekvéseit tévesztett cél felé fordítottaknak tartjuk és sajnálkozással nézünk jövőendője elébe, midőn hajlamai oly pályára vitték, mely komoly emberi foglalkozáshoz nem méltó célra vezet. Ekként ítélték Frivaldszky Imre kortársai azon szándéka felett, midőn ő az orvosok sokat jövedelmező és sok előnyökkel kecsegtető pályájától eltérve, arra határozta el magát, hogy ismeretlen hazánkat természettudományilag kutassa, és megismertesse részint saját polgáraival, részint a tudni vágyó külfölddel.*”

Nem véletlenül ez a mottója Alexander Gjurov tanulmányának, hiszen a Magyar Nemzeti Múzeum növény- és rovargyűjteménye világviszonylatban a legjobbak és leggazdagabbak közé sorolandó, az utóbbi pedig mindenekelőtt Frivaldszky Imrének, az általa szervezett hat, nem egy esetben évekig tartó expedíciónak (1833, 1836, 1841, 1845, 1846, 1870) köszönhető. Minden egyes alkalommal a magyar tudós, vagy a munkatársai nemcsak útba ejtették Bulgáriát is, amely még mindig évszázados török hódoltság alatt sínylődött, hanem kutatták faunáját és flóráját, fölfedezéseikről beszámoltak a Magyar Tudományos Akadémia ülésein. Bulgáriában és a bolgár tudomány számára Frivaldszky Imre ugyan olyan úttörő kutató volt, mint Magyarországon. Sőt, korántsem túlzás azt állítani, hogy a magyar tudós hosszú és jelentős folyamatnak, Bulgária és a Balkán-félsziget megalapozott és rendszeres tudományos kutatásának elindítója volt, hiszen három évvel előzte meg a francia geológus Amy Boué-t. Követői sorában pedig sok-sok magyar tudós is található, Kanitz Fülöp Félix-től Fehér Gézáig, Ecsedi Istvánig, Szilády Zoltánig, mindenki a saját területén. E régió tanulmányozásának különösen nagy jelentősége volt a múlt században, mivel Európa már régóta vajmi keveset tudott róla a török hódoltság miatt.

Alexander Gjurov tanulmánya Frivaldszky Imre kiapadhatatlanul gazdag életművének és tudományos tevékenységének keretében – a korlátozott terjedelem ellenére is – igyekszik minél teljesebb és hitelesebb képet adni bulgáriai kutatásairól, fölfedezéseiről, s az utóbbi közül a kiemelkedő *Haberlea Rhodopensis*-ről. Mindemellett összegzi a magyar tudós benyomásait és följegyzéseit Bulgáriáról és a bolgár népről. Talán így sikerül majd kivezetni egy valóban méltó életművet a feledés homályából.

